

1877-1878'den 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus- Ermeni İşbirliği

Received/Geliş: 08.11.2017
Accepted/Kabul: 16.04.2018

Arzu BOY*

Öz

Rusların Anadolu üzerindeki planları çok önceki dönemlere dayanmaktadır. Rusya, Osmanlı Devleti'nin 1800'lü yıllarda zayıflamasıyla planlarını hayata geçirmeye koyuldu. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'na kadar sıcak denizlere inme ve boğazları ele geçirme şeklindeki amaçlarını Panslavist bir politikayla gerçekleştirmeye çalışan Rusya, bu savaştan sonra özellikle Ermeniler üzerine yoğunlaştı. Savaş'ın ardından Elviye-i Selase'yi ele geçirmeleriyle birlikte amaçlarına ulaşabileceklerini düşünen Ruslar, Anadolu'nun kapısı olarak bilinen Kars yoluyla bütün Ermenileri kışkırttı ve Ermeniler, amaçlarına giden yolda mihenk taşı olarak görüldü.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ermeni Sorunu ilk defa ortaya çıktı. Çünkü bu savaş esnasında Ermeniler, Ruslar tarafından kışkırtılarak Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçti. Bu savaşı takip eden yıllarda Ruslar, Ermenilerle temaslarını devam ettirerek Kars ve çevresinde huzursuzlukların yaşanmasına sebep oldu. I. Dünya Savaşı'nda ise yine Rusların etkisiyle Ermeni Sorunu uluslararası bir boyut kazandı. Savaş esnasında Rus ordusunda Ermeni gönüllülerinden birlikler oluşturuldu ve bunların çoğu Rusya'ya giderek eğitim alıp tekrar Osmanlı Ordusu'nun karşısına çıktı. 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması ile Rusların geri çekilmesinin ardından bölgedeki Ermeniler, Ruslardan her türlü donanım yardımı ve destek gördü.

Çalışmada 1877-1878'den 1920'lere kadar Rus-Ermeni işbirliği kapsamında Kars ve çevresinde yaşanan olaylar anlatılmaya çalışıldı. Süreçteki bütün Rus-Ermeni birlikteliklerini gözler önüne sermek için konuyla ilgili kaynaklar taranarak bilim dünyasına katkı sağlamaya özen gösterildi.

Anahtar Kelimeler: Kars, Ermeni, Rusya, Savaş, Sorun

* Dr.Öğr.Üyesi., Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, (arzunar@hotmail.com), ORCID ID: 0000-0001-7611-7975.

The Russian-Armenian Cooperation in and around Kars from 1877-1878 to 1920

Abstract

The plans of the Russians for Anatolia date back to very early times. Russia put its plans into action once the Ottoman Empire weakened in the late 1800s. Following a Pan-Slavism policy and desiring access to the warm waters and a complete possession of the straits until the Ottoman-Russian War of 1877-78, Russia concentrated especially on Armenians after the war. The Russians seizing the control of Elviye-i Selase (three provinces of Batum, Kars, and Ardahan) at the end of the war thought to achieve their goal and provoked all Armenians through Kars known as the gate into Anatolia. The Armenians were seen as a keystone of the Russians' plans.

The Armenian Question first emerged in the Ottoman-Russian War of 1877-78 because the Armenians provoked by the Russians during the war began to revolt against the Ottoman Empire. In the post-war years, the Russians kept in contact with the Armenians, fomenting unrest in Kars and its surroundings. In World War II, the Armenian Question turned into a global issue under the impact of the Russians. During the war, Armenian troops of volunteers were formed within the Russian army, most of whom were sent to Russia to be trained and returned to fight against the Ottoman Army. When the Russians withdrawn following the Treaty of Brest-Litovsk concluded on March 3, 1918, the Armenians in the region received all forms of equipment assistance and support from the Russians.

The study attempted to explain the events that took place in and around Kars within the scope of Russian-Armenian cooperation from 1877-78 to the 1920s. To unveil all the Russian-Armenian associations in that time, care was taken to search and review the relevant sources and make a contribution to the world of science.

Keywords: Kars, Armenian, Russia, War, Problem.

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde çöküşün ayak seslerinin geldiği yıllardır. Osmanlı coğrafyası bu dönemde emperyalist güçlerin yaşam sahası olarak görülmekteydi. Emperyalist güçlerden biri olan Rusya'nın bu coğrafya üzerindeki hedefleri, oldukça eski dönemlere, I. Petro'ya kadar götürülebilir. I. Petro'nun vasiyetnamesindeki “*Türkiye'nin Doğu vilayetlerini Ermenilerden meskûn arazilere dönüştürünüz*”(Mustafayev, 2013) maddesi Rusya'nın ileride Ermenileri, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendireceği ihtimalini açıkça ortaya koymaktadır.

19. yüzyılın sonlarına kadar Rusya, güneye inmek için Panslavist bir politika takip ederken 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile vasiyetnamedeki Ermeni kartı üzerine yoğunlaştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Ermeni sorunu diye bir sorun yoktu. Bu savaşta Rusya'nın Anadolu'nun Kuzeydoğusunda Kars, Ardahan, Batum gibi yerleri ele geçirerek buralardaki Ermenileri istiklâl vaadi ile Bab-ı Ali'ye karşı kışkırtması sonucunda Ermeni sorunu ortaya çıktı (Uzunçarşılı, 1995). Rus ordusunda Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden çok sayıda Ermeni vardı (Kırzioğlu,1983). Rus kuvvetlerinin büyük bir kısmını idare eden General Loris Melikof da bir Ermeniydi (Uzunçarşılı, 1995). Rus ordusunda çok sayıda Ermeni'nin bulunması savaş esnasında Osmanlı aleyhine bir durum ortaya çıkardı. Ermeniler, savaşın en can alıcı noktasında saf değiştirerek Rus ordusu tarafına geçtiler (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995). Rusya, bölgedeki Rus yanlısı Ermenilere silah, araç gereç desteği vererek onları donattı. Savaş, Rus ordusundaki Ermeni subay ve yöneticilerin öncülüğünde kazanıldı (Kılıç, 2001).

Ayastefanos (3 Mart 1878) ve Berlin Antlaşmaları (13 Temmuz 1878) Sonrasında Rus Ermeni İlişkileri

1828'deki Ecmiazin Ruslar tarafından ele geçirilince Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini arttıran Rusya, Ecmiazin Katogikosluğu'nu güçlendirerek bütün Ermenileri kilise bünyesinde toplama yoluna gitti. Rusya'nın bu politikası özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler üzerinde uzun yıllar etkili oldu (Güler, 1995; Hatipoğlu, 1994). Bu politika Rusya'yı Osmanlı Ermenileri başına geçebilecek kendi davasına sadık papazları yetiştirme noktasına getirdi ve Ecmiazin vasıtasıyla Ermenileri

ayaklandırdı (Aydoğan, 2005). 1863 yılındaki Ermenilerle ilgili nizamname, Rusya'ya Osmanlı bünyesindeki Ermenileri kışkırtma imkanı sağlıyordu. Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin Ecmiazin, Akdamar (Van) ve Sis (Kozan) katogikosluğu olmak üzere üç tane en üstün ruhani makamı vardı. Osmanlı Ermenilerinin en yüksek ruhani makam olarak Ecmiazin Katogikosluğunu tanımaları ve 1863 Nizamnamesinin de buna göre oluşturulması Rusya'ya Osmanlı Ermenilerini kontrol etme imkanı sağlamaktaydı (Güler, 1995) . Savaşın sonlarına doğru İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Ecmiazin Katogikosluğu aracılığıyla Rus Çarı II. Aleksandra'dan Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları Osmanlılara geri vermemesini istedi. Ayrıca bu isteğin dışında savaş sonunda Rus karargâhına gidip Grandük Nikola ile görüştü ve Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından ilhakını, bölgeye özerklik verilmesini, bu da olmazsa Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını, ıslahat yapılana kadar Rus ordusunun geri çekilmemesini talep etti (Küçüksoy, 2007). Rusya, özerklik talebini, kendi ülkesindeki Ermenileri de ayaklandıracığı için kendi çıkarları açısından sakıncalı görerek, bölgedeki dengeyi de bozmamak adına ıslahat yapılmasını kabul etti (Uzunçarşılı, 1995; Halaçoğlu, 2014). Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerin bulunduğu bölgelerde ıslahat yapılmasını içeren 16. madde eklendi (Uzunçarşılı, 1995). Ayastefanos Antlaşması'nın aynıyla kabulü İngiltere açısından sıkıntı doğurabilirdi. Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi durumunda Rusya'nın Orta Asya ve Hindistan Müslümanları gözünde büyük bir devlet olarak ortaya çıkması İngiltere'nin nüfus alanını daraltabilir, öte yandan Rusya'nın Anadolu içlerine kadar inmesi, Hindistan'a giden ticaret yolunun kapanması gibi sonuçlar doğurabilirdi. Bütün bu sebeplerden dolayı Ayastefanos Antlaşması İngiltere tarafından kabul edilmedi. Yerine Rus çıkarlarını biraz daha geri plana iten Berlin Antlaşması kabul edildi. Berlin Antlaşması öncesinde Ermeni Patriği, Rus çarına bir temsilci gönderdi. Çarın telkiniyle İstanbul Patriği Kerimyon başkanlığında bir heyet Avrupa'yı dolaşarak siyaset adamlarını Ermeniler lehinde etkilemeye çalıştı. Heyetin elinde Ermeni isteklerini belirten bir plan vardı. Bu plan muhtariyet isteklerini içeriyordu (Uzunçarşılı, 1995). Berlin Antlaşması'nda muhtariyet planları olmadı ama Ermenilerin talebiyle Ayastefanos'un 16. maddesi Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak kabul edildi. Rusya, antlaşmanın imzasından sonra Ermenileri kışkırtmaya devam etti (Başbakanlık Devlet

Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995). Yürütülen bu politikayla Doğu Anadolu'nun doğrudan ilhakı amaçlanmaktaydı (Küçüksoy, 2007).

Osmanlı Hükümeti, Berlin Antlaşması'ndan sonra istenilen ıslahatı yapmadı. Fakat yaptı görünmek için Doğu vilayetlerine müfettişler gönderdi. Müfettişlerin hazırladığı raporlarda Ermenilerin bölgede az olması sebebiyle onların lehinde ıslahat yapılmasının zorluğu ortaya konulmasına rağmen 1880'de büyük devletlerin baskısı sonucu onları bir nebze susturmak amacıyla 3 Ekim 1880'de muhtıra verildi. Muhtırada Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır'da ıslahat yapılacağı bildirildi (Uzunçarşılı, 1995). Bu esnada dünyada büyük olaylar meydana geldi. Fransa, Tunus'u işgal ederken İngiltere, Mısır'a yerleşmek için hazırlıklara başladı. Almanya Osmanlı Devleti'ne yaklaşarak İngiltere'den uzaklaşma sürecine girdi. Bütün bu olaylar dünyanın gündemini değiştirerek Ermeniler için yapılması düşünülen ıslahatı gündem dışı bıraktı.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'na binaen Kars Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılmasından sonra bölgedeki Türk halkının eğitim, dini, adli sosyal haklarının kısıtlanması üzerine halk bölgeden Anadolu içlerine göç etti (Ortaylı, 1987). 1881 yılı resmi Rus istatistiklerine göre sadece Kars şehrinde 11.000 kişi olmak üzere Kars ve civarından toplam 82.000 kişi göç etti (Kırzioğlu, 1943). Savaş öncesi Kars şehrinin nüfusu 24.000 iken, 1889'da 3.921'e düştü. Göç eden halkın yerine bölgeye yerleştirilenler arasında Ermeni Hristiyan kolonisi sayılan Khakhol ve Anadolu'dan getirdikleri Ermeniler de vardı. Anadolu dışından Karabağ civarındaki Türkçe konuşan Ermeniler de getirilerek bölgeye yerleştirildi. Öte yandan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar, Erzurum ve Beyazıt'tan geri çekildikleri sırada arkalarına taktıkları Ermenileri Kars'ta boşalan kasaba ve köylerdeki Türk evlerine yerleştirdiler (Kırzioğlu, 1943). Ruslar, böylelikle Türkiye ile Azerbaycan ve Kafkas Türkleri arasında Rusya'ya bağlı azınlık kolonileri oluşturdu. Rusların Kars'a hâkim olduğu bu dönemde Ermeniler silahlandırıldı ve yeni silahları kullanmayı gerektiren talimler verildi. Karşılıklıdan hiç kimse askere alınmayarak savaşı bir toplum olan Türk halkının meziyetlerinin yitirilmesi hedeflendi. Yine bu dönemde uygulamalarıyla dikkat çeken Rus mahkemelerinin işleyişi ise şu şekildeydi: Ruhsatlı silah taşıyan bir Türk diğer bir Türk'ü öldürürse mahkemedeki Rus memuruna ya para vererek hapisten çıktı veya en çok altı

ay hapis cezası verildi. Bir Türk bir Ermeni'yi öldürürse beş yıl hapse mahkûm edildi (Dayı, 1997). Bu çifte standart ile Rus yönetiminin bölgede bulunan Ermenileri daha fazla önemsedığı görülmektedir. Öte yandan bir Türk bir Rus'u öldürürse Sibirya'ya sürgüne gönderildi ya da kurşuna dizildi (Dayı, 1997).

Bu esnada Doğu Anadolu'daki Ermenilere yönelik Rusların kışkırtıcı faaliyetleri devam etti. Kars'ın Rusların elinde olması onlara büyük bir avantaj sağlıyordu. Kars yoluyla Eleşkirt Ovası üzerinden Van Gölü ve daha güneydeki sahaya sarmak mümkün olabilecekti. Doğu Anadolu Rusya'ya ilhak edilmezse burası Rus nüfusu altında muhtar bir Ermenistan olacaktı. Bu amaçla Ermeniler sürekli olarak kışkırtılmaktaydı (Akgül, 1995). Petesburg'da bulunan Osmanlı Devleti Büyükelçisi Şakir Paşa, 5 Ekim 1880'de Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya gönderdiği mesajında Rusların, Ermenilerin ayaklanmasını sağlamak ve gerektiğinde ayaklanmayı yönetmek üzere Doğu Anadolu'ya Rus subayları gönderdiğini bildiriyordu (Sarıнай, 2008). Rus ordusunun Kars tarafındaki askerlerinden olan Yovan adlı şahıs, Rusya'ya giden Ermenilerin Rus ordusunda askeri eğitim gördüklerini bildirdi. Öte yandan Ruslara ait Berdan tüfekleri Kars'ta Ermenilerin evlerinde yakalanıyordu (Sarıнай, 2008). Bu tür durumlar Rusların Ermenilere tam destek verdiklerinin bir kanıtıdır.

1890 yılının Eylül ayının sonunda Kağızman sınırından geçen seksen doksan kişilik Ermeni gurubu, Petesburg Üniversitesinin öğrencisi Serkis Kukunyan'ın başkanlığı altında toplandılar. Bu grup başkanları Kukunyan ile birlikte kırk üç Ermeni Türk askerleriyle uzun bir çarpışmadan sonra yakalandılar ve Kars hapishanesine gönderildiler (Hasanaliev, 1994).

Rus- Ermeni işbirliği devam ederken Sadareten Erzurum Vilayetine gönderilen 14 Ekim 1895 tarihli raporda Rusya'da toplanan çok sayıda Ermeni'nin Osmanlı Devleti'ne Kars sınırından saldıracakları bildirilmekteydi[†]. 23 Ekim 1895'te bu ihbarı yapan kişinin Rus ordusunda

[†] “Rusya'nın Başköy ve Armudlu ve Çürük karyelerinde üç yüz kadar Ermeni tecemmu' edip hudûd-ı Osmâniyeyi tecâvüz edecekleri ve bunların Rusya piyâdesine mahsûs setre giydikleri ve üzerlerinde Berdan tüfenkleri ve cephâne gezdirdikleri ihbâr olunmağla takayyüdât icrâsı tavsiye olunur” (BOA. MKT.MHM.00638.00015.001.001).

Ermeniceyi iyi bilen bir Müslüman olduğu tespit edildi[‡]. 3 Kasım 1895'te Erzurum Rus Konsolosluğundan, Kars Komutanlığına gelen cevapta bunun asılsız haber olduğu söylenmesine rağmen herhangi bir saldırıya karşı tedbir alınması da ihmal edilmedi[§]. Öte yandan Kars, eğitim almak isteyen ya da bir şekilde isyan hazırlığı içinde olan Ermenilerin Rusya'ya geçiş güzergahı olarak görülmekteydi. Çünkü Bitlis'in Malazgirt ve Bulanık kazalarından elli üç Ermeni Osmanlıya karşı savaşmak üzere Rusya'ya geçerken 7 Ekim 1904'te Kars'ta yakalandılar (BOA.MKT.MHM.00624.00038.002.001). Kars'ın geçiş güzergâhı olması bölgeyi Ermeni hareketliliğine müsait hale getirdi.

Ermeniler, Kars ve çevresinde Ruslardan aldıkları cesaretle Türk halkına yönelik saldırılarını arttırdılar. Bu saldırıların şiddetlenmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Kars Konsolosu, 25 Haziran 1906 tarihinde hükümete verdiği raporda Kars bölgesinde Ermeni komitelerinin aşırı hareketlendiği yüz kırk Ermeni'nin Osmanlı sınırına geçmek için Sarıkamış tarafına gittiğini orada Müslümanlar ile çıkan çatışma üzerine geri çekilmek zorunda olduklarını bildirdi. Osmanlı Hükümeti tarafından gerekli tedbirlerin alınarak sınıra tecavüz ettirilmemesi IV. Ordu Komutanlığına bildirildi (Demirel, 2006).

Osmanlı Hükümeti, bu şekilde tedbirler alırken Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşulları fırsat bilerek Rus destekli isyanlarını arttırdılar. 28 Nisan 1908'de Rusların Ermenilerle birlikte Borçka'dan Kars sınırına bir saldırıda bulunacağı haberi alınması üzerine tedbir amaçlı bölgeye bir hafife memuru gönderilmesine rağmen böyle bir durumun söz konusu olmadığı belirlendi. Saldırının olmadığı belirlenmesine rağmen Rusya'nın Kars'a çok miktarda cephane ve erzak sevk ettiği görüldü

[‡]“Rusya'nın Başköy ve Armutlu ve Çürtük karyelerinde üç yüz kadar Ermeni tecemmu eyleyip Pir Ali Kanispi dağına kadar avcı taksim tecävüz-i hudûd edecekleriyle ve fesede-i merkûmenin başları fesli ve üzerlerinde Rusya piyâde askerine mahsûs setre ve ayaklarında ökçesiz çizme ve aseker bağladıkları gibi eslihaları dahi beş atmalı ince kurşunlu nev icâd tüfenkler ve diğerlerinde Rusya'nın Berdan tüfenkleri bulunduğu ve beherinin üzerinde yüzer fişenk mevcûd bulunduğu ve fazla olarak bir yorgun arabasına tahmilen üzerine gazyâğı sandıkları eşyâ basdırılıp doğruca Başköy'de dükkânın kapısına götürdüklerinde ve mezkûr arabanın tahliyesi esnâsında sandığın birisi esliha ve cephâne olduğu Rusya ahâlî-i İslâmiyesinden birkaç neferin müşâhede etmesi üzerine hudûdu tecävüzlerinde Berdan tüfenklerinden götürcekleri Ermeni lisânına âşinâ ve Rusya zabtiyesinden bir Müslümanın istimâ' ve re'yü'l-ayn müşâhede ettiği Karakilise Kumandanlığı'ndan fî 9 Teşrin-i evvel sene 311 tarihli jurnal üzerine ma'rûzdur” (BOA.MKT.MHM.00638.00015.004.001).

[§] “Erzurum Rusya Konsolosu tarafından Kars Kumandanlığı'ndan istifsâr edilerek gelen cevâbnâmede şâyi'âtn bi-esâs olduğu...” (BOA.MKT.MHM.0038.00015.002.001.)

(Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006). O dönemlerde Kars'ta Rus yapımı silahlara rastlanılmasından hareketle Kars'a gönderilen cephane ve erzâğın büyük ihtimalle Ermenilere gittiği söylenilebilir.

1912'ye gelindiğinde Rusya'nın Ermenilerin isteklerini yerine getirme konusunda daha ılımlı bir politika takip ettiği bilinmektedir. Böylelikle Ermenilerin hamiliği rolünü etkili kullanarak her dediğini yaptıracaktı. Ermeniler de bu fırsatı değerlendirmek istediler. Ermeni meselesini tekrar gündeme getirmek için Rus Hükümetine müracaat ederek, Ecmiazin Katagikosu V. Keork aracılığıyla Ermenileri himayelerine almalarını istediler. Böylelikle Rus desteğiyle Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmayı amaçlıyorlardı (Uras, 1950).

I. Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İşbirliği

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdi. Devletin savaştığı birçok cephe vardı fakat Kafkas Cephesi, Rus-Ermeni işbirliğinin gözler önüne serilmesi açısından farklıydı. Rusya bu cephenin kendi coğrafyasına yakınlığını da fırsat bilerek Ermenileri kendi çıkarları için kullanma yolunu seçti (Mangaltepe, 2014).

1914 Haziran'ında Osmanlı istihbaratına göre Ermeni komitelerinin taşra örgütlerine verilen talimat şu şekildeydi: “*Rus ordusu hudûddan ilerler ve Osmanlı askeri çekilir ise her taraftan birden eldeki vesâit ve kıyam olunacak, Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, mebâni ve müessesât-ı emîriyye bombalarla berhâva edilecek, yakılacak, hükümetin kuvveti dâhilde işgâl olunacak, levâzım silahlarıyla Ruslara ittihâk edecek ve kıt'alarından firârla çeteler teşkil eyleyecek*” (Öke, 1991). Zaman içerisinde Ermeni kuvvetleri tarafından Rus savaş gücünü takviye etmek üzere faaliyete girildi (Timur, 2001).

4 Ağustos 1914'te Kağızman Rus Birlikleri Bölge Komutanlığından, Sergey Aleksandroviç'e gönderilen telgrafta Türkiye-Rusya savaşı olması durumunda cephe gerisinde özel Ermeni birliklerini örgütlemeye imkân olmazsa bu birlikleri Rusya'ya geçirerek Rus ordularıyla savaşmasını planlayan gizli bir yapılanmadan bahsedilmektedir (Perinçek, 2012).

1914'te Ermeni komiteleri Türkiye'de bulunan şubelerine şu emri verdi: “*Ruslarla hareket edilecek*”. Bu komitenin emrine uyularak 3 Ağustos

1914'te seferberlik ilan eden Ermeniler, Rusya'ya kaçıp Rus ordularıyla birlikte Türk ordusunun karşısına çıktılar (Halaçoğlu, 2014).

Yine 30 Ağustos 1914'te Eleşkirt Hudut Tabur Komutanlığından, 3. Ordu Komutanlığına gönderilen raporda, sınıra yakın olan köylerdeki evleri arayan Rusların buldukları silahları Ermenilere verdikleri, ayrıca bölgedeki Ermenilerin Rusya'ya kaçmak için propaganda yaptıkları kayıtlıdır. Ayrıca 13 Eylül 1914'te Erzurum Valisi 3.Ordu Komutanlığına yolladığı yazı ile Rusların Ermenileri kendi taraflarına çekerek Doğu Anadolu vilayetlerinde istedikleri zaman isyan çıkarmak hazırlığı içinde olduğunu öğrendiğini, evvelce yüz bir yıla mahkûm edilerek Sibiry'a sürülen Aramayis isimli kişiyi Rusların bıraktığı ve bu kişinin Kars'ta çeteler teşkil ettiği, Türkler aleyhinde propaganda yaptığı bildirildi (Gürün, 2005).

8 Ocak 1915'te Kars göçmenlerinden Tez Harap Mahallesi sakini Avraam Aleksyeviç Kayamaşev'de Kafkasya valisine yazdığı dilekçede kendisinin lider olduğu üç yüz kişilik birliğin Türklere karşı savaşmak üzere kabul edilmesi gerektiğini dile getirdi (Perinçek, 2012).

Birçok Ermeni, Rus ordusuna katılmak istediklerini ifade ettiler. Bunlardan biride Kars Aşağı Kadıklar Köyü doğumlu Mıgırdıç Hacı Danielov'dur. Danielov Kafkasya Valiliğine yazdığı dilekçede, çarın hareket ordusuna katılmak istediğini söyledi. Ayrıca dilekçeye düşmanın her şeyini bildiği için çok faydası dokunacağını da ilave etti (Perinçek, 2014).

Ermeni gönüllülerin Rus ordusuna yardım ettiğine dair yabancı kaynaklarda vardır. Bir yazar, Ermenilerin Sarıkamış'ın köylerinden Kötek'te meydana gelen Türk bozgununda Ermenilerin önemli rol oynadıklarını yazdı. Sarıkamış harekâtına katılan Yarbay Şerif Bey ise hatıralarında Ermeni gönüllü alaylarının Rus ordusuna desteğinden bahsetmektedir (Demirel, 2006).

Rus otoriteleri Ermenileri Osmanlıya karşı yapılması muhtemel harekâta katılmaları için hazırlamaktaydı. Rusya'nın Kafkasya Umumi Valisi Kont Vorontsav Daskov, gönüllülerin yetiştirilmesiyle görevli idi. Rus çarı, kendini ziyaret eden Ecmiazin Katogikosu'na umut vererek Ermenileri parlak bir gelecek bekliyor dedi (Öke, 1991). Öte yandan Ermeniler, Rus ordusu içinde gönüllü alayları olarak istihdam ediliyorlardı. Gönüllü alayları gerek Türkiye'den gerekse Kafkasya'dan Rus ordusuna katılmaktaydılar. Rus ordusu tarafından her biri yaklaşık dört bin kişiden oluşan altı gönüllü

alayı oluşturuldu. Altı alaydan II. Alay, Armen Garo (Karakin Pasdırmacıyan) komutasında İğdır tarafına, III. ve IV. Alaylar Hamazaps ve Keri komutalarında Sarıkamış'a gönderildiler (Sarıny, 2008).

Savaş başlamadan Osmanlı topraklarına saldırmaya hazır hale getirilen gönüllü alaylarının çoğu 1912-1914 yıllarında Kars sınırından Rusya'ya geçenler oluşturuyordu. Ruslar, gönüllü alaylarını iki amaç için kullandı. Birincisi cephe gerisinde huzursuzluk yaratmak, ikincisi Rus işgalini kolaylaştırmak için savunma hattını yarmaktır. 1 Kasım 1914 Rus saldırılarıyla başlayan savaşta Ermeniler tarafından Rus işgalleri konusunda Ruslara avantaj sağlandı. Rusların önünde Sarıkamış, Kağızman gibi yerlere yerleştirilen Ermeni gönüllü alayları savaş başladığı zaman top ve makineli tüfeklerle teçhiz edilerek Narman, Kötek, Pasinler, Karakilise, Beyazıt istikametinde sürüldü. Ermeni alayları, geçtikleri Müslüman köylerini yağma ve talan ettikleri gibi beşikteki çocuğa varıncaya kadar katlettiler. Bu zulümleri duyan daha gerilerdeki köylerin Müslüman halkı ev ve barklarını terk ederek iç bölgelere göç etti (Demirel, 2006).

27 Şubat 1915'te Tahran sefiri Asım Bey'in hariciye nezaretine gönderdiği telgrafnamede Ermeni vahşeti açık bir şekilde ortaya koyulmaktaydı. Kars ve Ardahan'da Rusların teşvikiyle otuz bin erkek Ermeniler tarafından öldürüldü. Ermeniler tarafından karlı ve buzlu dağlara dökülen biçare kadın ve çocukların halleri içler acıydı. Bölge halkı Ermeniler tarafından çeşitli zulümlere tabi tutuldu ve tüfek dipçikleri ile dövülerek öldürüldü (BOA.HR. SYS.02877.00001. 109) Ruslar için casusluk yapan Ermeniler, kasıtlı olarak Osmanlı tarafına esir düşüp sonra kaçarak elde ettikleri bilgileri Ruslara aktarmaktaydılar (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007). Bütün bunların karşılığında Rusya tarafından Kars ve çevresindeki Ermenilerin her türlü ihtiyacı karşılanıyordu. 17 Ekim 1915'te La Tribune Geneve adlı Rus gazetesinde Ermenilerin, Rusya hükümeti tarafından silahlandırılarak Osmanlı Devleti'ne karşı muharebeye sevk edildikleri yazılıydı (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006).

Öte taraftan Rus ordusunun raporlarından anlaşıldığına göre Ermeni gönüllü birlikleri en geniş ölçüde Müslüman halkın ortadan kaldırılmasıyla uğraştı. Türkiye'den ileri gelenler Rusya'ya geçip alayların kurulmasında görev aldılar ve Kars ve çevresindeki Ermenilerin çoğu Rusya'ya geçerek

gönüllü alaylarına yazıldılar. Hatta silah altında olanlar silahları ile birlikte firar ederek bu alaylara girdiler (Demirel, 1996). Gönüllü birliklerin kurulması ve savaşta Ermenilerin tamamen Rusları desteklediği konusunda Ermeni kongresi ikinci reisi Tchalkouchian, Petesburg’da yaptığı 24 Mayıs 1916 tarihli konuşmasında düşüncelerini şu şekilde ifade etti: *“Türk savaşından önce, Türklerle Ermeni reisleri arasında özel görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde Türkler Ermenileri kendi taraflarına çekmek istediler. Bu teklifleri Ermeni milleti nefretle geri çevirdi. Savaş geldi ve bir gönüllü hareketi başladı. Bütün Ermenistan’dan Mısır’dan, Romanya’dan-Rusya tabiiyetindekiler dışında hepsi Türk tabiiyetinde olan ve Anadolu’yu çok iyi bilen gönüllüler toplandı ve Rus hükümetine büyük hizmetler gördüler”* (Demirel, 1996). Gönüllü birlikler, Türk ve Kürt halkını sistematik bir şekilde yok ederek Taşnaksütyun Partisinin Ermeni bölgesinin Müslümanlardan temizlenmesi ve sınırların çevrilmesini öngören planını yerine getirmeye çalıştılar. 1906 yılından beri Taşnaksütyun Komitesi adı altında birleşen Ermeniler sürekli olarak Rusya’nın Ermenilere yardım etmesi durumunda onlara itaat edeceklerini garanti ediyorlardı (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006). Taşnak Partisi Doğu Anadolu’da isyan çıkarmak ve örgütlenmek amacıyla Ruslardan maddi destek almaktaydı. 1915 Şubatı’nda Tiflis’te toplanan ulusal kongre’de yapılan yardım ve ayaklanma planı, Taşnak Partisi’nin “Askeri Daire” temsilcisinin finans seksiyonu raporunda şöyle anlatılmaktadır: *“Bilindiği gibi Rus Hükümeti, savaşın başlarında Türkiye’deki Ermenileri silahlandırmak ve savaş sırasında ayaklandırmak için ön harcamalara 24.2900 ruble vermiştir. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunu yaracak, ayaklananlarla birleşecek, cephe gerisinde anarşi yaratacak, böylelikle Rus ordusunun hareketini ve Doğu Anadolu’nun işgalini sağlayacaktı”* (Süer, 1990).

1916 yılının ocak ayında Rus ordusu, Kafkas cephesinde ilerlemeye geçti. Bu ilerleme karşısında Osmanlı birlikleri yenilgiye uğradı (Sarıay, 2008). Rus birlikleri ilerlerken ön saflarda Ermeniler, Ruslardan aldıkları destekle Türk halkına karşı acımasızca katliamda bulundular (Yüceer, 2002). 1917 Ekimi’nde Rusya’da ihtilal çıkmasıyla birlikte idareyi ele alan Bolşevikler ilk günden itibaren Ermenilerin koruyuculuğunu üzerine

aldılar** . 18 Aralık 1917'de ise Erzincan Mütarekesi yapıldı. Mütarekeden sonra Rus ordusu geri çekilirken el altından silahlandırdıkları ve büyük Ermenistan idealini canlandırmak isteyen Ermeniler, karşı karşıya kaldıkları Türk halkını katliama başladı.

Bu katliamlardan biride Karsın Kalo/Derecik Köyü'nde oldu. Kars Derecik Köyü'nden 1907 doğumlu Hacı Lezgi Uray, ihtilalden sonra Ermenilerin Kars'taki davranışlarını şöyle açıkladı: *"İhtilalin ardından Ermeniler de mayıs ayının sonu haziran ayı başlarında belki 40 vagonluk bir trenle Kars'a asker getirdiler. Kars kalesine bir bayrak dikerek şadlık etmeye başladılar. Güya onlara beylik verilmiş. Cihan Harbi'nde Urus'un ayağı nereye değmişse onların beyliği de oraya kadarmış... Çok geçmeden Müslümanları kırmaya başladılar"* (Kantarci, 2005).

13 Ocak 1918'de Petrograd'da, Pravda gazetesinde Lenin ve Stalin imzalı " 13 Nolu Decret" diye anılan bir bildiri yayımlandı. Rus Hükümeti'nin Türkiye'deki Ermenilerin isterlerse tam bağımsızlıklarını alana kadar destekleyeceklerini açıklayan bildiri, Rusların Ermenileri bağımsızlık yolunda kışkırttığının kanıtıdır (Gürün, 2005).

Sadrazam Talat Paşa, 16 Ocak 1918 günü Enver Paşaya çektiği telgrafında Rusların çekilirken Ermenileri silahlandıracaklarını ve buraları geri almak içinde askeri harekât yapılmasını istedi (Dayı, 1997). Bu telgraftan bir ay sonra 12 Şubat 1918'de askeri harekât başlatıldı. İlerleyen Türk ordusu karşısında geri çekilirken masum halkı öldüren Ermenilerin durdurulması için Başkumandan Enver Paşa, II. Ordu Kumandanlığı aracılığı ile Rus Kafkas Ordusu Başkumandanlığına gönderdiği telgrafında

** Bolşeviklere göre Ermenilerin kurtuluşu Türk idaresinden çıkmalarına bağlıydı. Sovyet Hükümeti ve hükümet reisi Lenin'in böyle düşünmesinin en önemli sebebi Bolşevik Partisi'nin en nüfuslu azalarının Ermeni olmasıydı. Türk Rus sınırında bir Ermenistan kurulması Rusya'nın menfaatleri bakımından çok gerekli görülüyordu. Çünkü kurulacak Ermenistan'ın Rusya'ya bağlanması muhakkaktı. Sovyet Hükümeti kurulması düşünülen Ermenistan ile ilgili kararname yayınladı. Bu kararnamenin maddeleri şu şekildeydi: *"Türkiye'de bulunan Ermenilerin şahsi mal ve mülkünün emniyeti korumak maksadıyla hemen bir Ermeni halk milisinin teşkili. Dağılmış olan Ermenilerin herhangi bir sorunla karşılaşmadan Türkiye Ermenistan'ı olarak görülen yere dönebilmeleri. Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç eyaletlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin Türkiye Ermenistan'ı olarak görülen yere herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönmelerinin mümkün kılınması. "Ermeni Halk Mümessilleri Şurası" adıyla "Türk Ermenistan'ında geçici bir idarenin kurulması".* (Kurat, A.N.(2011). *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara).

Ermenilerin rast geldiği her yerde masum halkı öldürdüklerini Rus Başkumandanlığının buna son vermezse galeyana gelen halkın öç almak için ayaklanabileceklerini ifade etti (Dayı, 2004; Mazıcı,1987). Bu esnada 3 Mart 1918'de yapılan Brest Litovsk Anlaşması'yla Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Anlaşmaya göre; Rusya, Doğu Anadolu vilayetlerinin boşaltılması ve bunların asayişinin sağlanması yolunda yapmaya muktedir olduğu her şeyi en kısa zamanda yapacaktır. Ardahan ve Batum bölgeleri de hemen Rus askerleri tarafından boşaltılacak, bu bölgenin yeni teşkil edilecek idari-hukuki ve milletlerarası hukuk işlerine Rusya karışmayacak ve bu bölge ahalisine komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle yeni idari şeklini kurmasına muvafakat edilecektir (Uçarol, 2010; Yüceer, 2002). Aynı gün ek antlaşma şeklinde Türk-Rus Anlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre; Doğu Anadolu Ruslar tarafından 6-8 hafta içerisinde boşaltılacak, Türk kuvvetleri gelene kadar Rus ordusu bölgedeki güvenliği sağlayarak öç alma ve soygun gibi olayları önleyecek, Ermeni çeteleri silahsızlandırılacak ve dağıtılacaktır. Yapılan Türk-Rus Antlaşmasına rağmen Ruslar, Türk halkına zulmeden Ermenilere mani olmadılar (Yüceer, 2002).

Rus askerlerinin kıtalarını terk ederek cepheyi boşaltmaları üzerine yeni Sovyet makamları Rus işgali altındaki sahada derhal bir Ermeni milisi teşkiline giriştiler. Bu milis sözde Ermenileri Kürtlerin hücumlarından korumak amacıyla oluşturuldu. Fakat esas gaye, bir an evvel Ermenileri silahlandırmak ve Rus zabitlerinin yardımı ile bir Ermeni ordusu meydana getirmektir. Aynı zamanda "Ermeni Halk Sovyetleri" de teşkil edilecekti. Sovyet hükümeti, bölgenin hakiki sahipleri olan Türklere devredilmemesi için elinden gelen her şeyi yaptı (Sarımay, 2008). Ermeniler, Mart 1918'de Rusların Sarıkamış'ta bıraktıkları 1800 Türk'ü acımadan öldürdü (Kırzıoğlu, 1943). Kaptan Mosesyan ve General Areşof'un, Kars Vilayeti'nde yaptıkları katliamlar Rusların, 1915'deki katliamlarının acısını unutturacak derecede idi.

Başlarında Çarlık Rusyası'nın subayları bulunan Brest Litovski'yi tanımayan Taşnak Ermenileri, Kars ve çevre köylerinde katliam ve yağma yaparak şehrin mahalle ve köylerini ateşe verdiler (Kantaracı, 2005). Ermenilerin 1918 yılında yaptıkları mezalimleri içeren ve 25 Eylül 1919'da Kâzım Karabekir Paşa tarafından General Harbord'a sunulan raporda şöyle

deniliyordu; "1918 Ocak ayı içinde Cephe 'den Rusların çekildiği ve yalnız Mütareke Heyeti'ne memur Rus Subayları ile Ermeni birliklerinin kaldığı anlaşılıyordu. Her taraftan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar; Ermenilerin, korkunç bir İslam kırgınına başladıklarını, yağma ve ırza dokunmaların dayanılmaz çabuklukla ilerlediğini bildiriyordu" (Dayı, 2004).

21.07.1919'da yazılan raporda; Rusların geri çekilmeleriyle birlikte Antranik Paşa çetesi başta olmak üzere Ermeni çetelerinin, Bedrevans, Kalender, İslâmsor, Ahalik-i Ulya, Hoşu Karyesi, Zanzak, Sıçankala, Ağviran, Zivin, Menevürt, Zars, Gerek, Azab köyleri ahalisini soykırıma tabi tuttukları, yaklaşık 10.000 kişiyi esir ya da katlettikleri, esir edilenlerin ya katledildiği haberinin alındığı, ya da hiç haber alınmadığı; katledilenlerin ise dere içlerine, hanelere ve ahırlara toplatılıp kurşunlanarak ya da süngü ve balta ile parçalanarak katledildikleri, bazılarını, üzerlerine gazyağı dökerek yaktıkları, çocukların burun ve kulaklarını kesip parça parça doğradıkları, bazılarının göğüslerinden çivi çakarak süngüledikleri, bir kısmını boğazladıkları, kadınların memelerini keserek işkencelerle öldürdükleri, kalan az sayıda insanın da ancak can ve namuslarını kurtarabildiği belirtildi (Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü, 2001). Adı geçen köylerin ihtiyar heyetlerinin anlattıkları da raporda geçen Ermeni mezalimini onaylar nitelikteydi.

Türk İleri Harekâtı Esnasında Rus-Ermeni İşbirliği

Ermenilerin Kars ve civarında katliamlarından sonra birçok koldan ilerleyen Türk ordusu 5 Nisan 1918'de Sarıkamış'a girdiğinde Türk halkının tamamının Ermeniler tarafından öldürüldüğü görüldü (Dayı, 2004).

General Areşof ve Yüzbaşı Katareiyof Aganik'in emrindeki Ermeni kuvvetleri, Sarıkamış'ın Asboga, Yenigazi ve Kara Hamza köylerinde birçok masum kanı akıtıp, köyleri yağmalayıp, yaktılar. Buradan Oltu'ya kaçan halkı, Laloğlu ve Bölükbaşı Rumları korumak amacıyla kandırarak Kantranlı Köyünde topladılar. Halktan; 1200 kişiyi bir, diğer 200 kişiyi de ayrı saman damına dolduran Ermeni ve Rumlar, kadın ve çocukların namuslarına saldırıp halkın eşyalarını da aldıktan sonra makinalı tüfeklerle tarayıp öldürdü ve ardından damı ateşe verdiler (Erdoğan,1998).

Türk ordusu bu köye ulaştığında, saman damındaki bir direktte bütün âleme (âlem: kâinat, insanlık), yaşanan vahşeti ilan eden şu yazıyı gördüler:

"Ey Türk kardeşlerim, bir gün elbet mazlumların katledildiği buraya geleceksiniz. Ermeni ve Rumlar bizi buraya topladılar. 24 saat aç ve susuz bıraktılar. Geceleyin aramıza dalarak, kadınların ve çocukların namuslarına taarruz ettikten sonra, makineli tüfek kurdular. Ben de, kurtulamayacağımızı bilerek bu yazıyı yazdım. Bizim intikamımızı aldığımızda zulümle öldürülen bu masumların ruhları şad olacaktır. İmza Kara Hamzalı Molla Bekir" (Erdoğan,1998).

8 Nisan'da Kağızman'a giren Türk Müfrezesi Kağızman sokaklarında Ermeniler tarafından "artık kardeş olduk, silahlarımızı geri verin, birbirimize bir fenalık yapmayacağız" diyerek kandırdıkları Türklerden 400 kişinin ölüsü ile karşılaşıldı (Dayı, 2004).

1918 yılının nisan ayında Kars'tan Tiflis'e gelen Rum muhacirler, Ermenilerin taş üstünde taş baş üstünde baş bırakmadıklarını, kadınların namuslarını kirleterek onları çıldırttıklarını ifade ettiler (Kantarıcı, 2005).

Ermeniler aynı vahşetlerini, Dülbentli, Ali Sofu, Akpınar, Karaçayır ve Berne (bu köyde Savaogu Nikola'nın adamları toplam 1500 kişiyi önce makineli tüfikle tarayıp, sonra da otları doldurdukları saman damında yaktılar) köylerinde de tekrarladılar, saman damına doldurdukları halkı, diri diri yaktılar (Erdoğan, 1998). Yine Aşağı Kotanlı, Yukarı Kotanlı, Ağıyer, Oluklu ve Tozluca köylerinde de köyün kadın ve kızlarını beraberlerinde götürdüler. Ermenilerin, Kars Vilayeti'nde ve Kafkaslar'da yaptıkları bu mezalimlerin örnekleri, kabul edilemeyecek kadar çoktu. Nitekim, Grup Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın, 16 Mayıs 1918'de III. Ordu Kumandanlığına Ermeni Mezalimi hakkında yazdığı raporda: "*Vellhasıl, Ermeniler Kars, Sarıkamış, Ahılkelek ve Kağızman İslam köylerinin kısm-ı azamını yok ettiler*" demektedir (Dayı, 2004). Ermeniler sadece Sarıkamış, Arpaçay arasında elli iki Kars ve çevresinde dört yüzün üzerinde Türk köyünde 40.000 erkek ve çocuğu cami merak, ahır gibi yerlere doldurarak ateşe verdiler (Kantarıcı, 2005).

Birkaç koldan ilerleyen Türk Ordusu, Sarıkamış, Kağızman'ı ele geçirdikten sonra 25 Nisan'da Kars Ermeni işgalinden kurtarıldı (Kırzioğlu, 1999). Böylece 30 Nisan'da Elviye-i Selâse'nin tamamı tekrar Anavatan'a katıldı fakat bu durum uzun sürmedi. 30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi ile Kars ve çevresi bu anlaşmaya binaen tekrar Osmanlı toprakları dışında kaldı. Türk birlikleri geri çekilince Kars ve çevresindeki

Müslüman halka yönelik Ermeni saldırıları yoğunluk kazandı. Bölgenin ileri gelenleri tarafından Ermeni saldırılarını engellemek ve bölgede birlik ve beraberliği temin etmek için 5 Kasım 1918'de "Kars Milli İslam Şurası" toplandı. "Kars Milli İslam Şurası", bölgedeki halkı bilinçlendirmek amacıyla I. II. ve III. Kars Kongrelerini tertipledi. 17/18 Ocak 1919'da yine aynı amaçla "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti" kuruldu (Dayı, 1997). Ermeniler ve Bolşevikler, bölgede birlik ve beraberliğin temininde faydası görülen hükümeti ortadan kaldırmak için elbirliği ile saldırı düzenledi. Kars'ta Ermeni mezalimi bütün hızıyla devam etti. Kars, Sarıkamış, Karakurt havâlisinde Ermenilerin yaptıkları zulmü gösteren muhtıra Ermenilerin, Revan, Şuregil, Zaruşat, Ağbaba, Çıldır, Göle ve Göleviren'deki Müslümanlara karşı katliam, yağma, ırza tecâvüz gibi mezâlimler işledikleri, milletvekillerini katlettikleri Müslüman ahalinin ise, kendilerini savunmak için Osmanlı Hükümetin'den yardım istedikleri belirtildi(Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü, 2001). Bu hükümetin ömrü uzun sürmeyerek İngilizler tarafından 13 Nisan 1919'da dağıldı (Dayı, 1997). Hükümet dağıldıktan sonra bölgede Ermeni saldırıları devam etti.

6.12.1920'de Merdenik Havalisi Kumandanı ve Kâim-i Makam Vekili'nden Kars Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına yazılan raporda 1919'da Ermenilerin Ruslarla beraber Kars'a bağlı Göle'nin Sipkor, Korevenk, Çölpenek, Himiskar ve Kızılkilise köylerinde yüz elliden fazla Müslüman'ı katlettikleri ayrıca Harebe, Altınbulak, Karatavuk, Lalevargens köylerinde kırk dört Müslüman'ı boğarak öldürdükleri ve halkı göçe zorladıkları yazılıdır^{††}.

^{††} "Ermeniler Ruslarla müştereken geçen senenin Haziran ve Temmuz aylarında Göle'nin Sipkor, Korevenk, Çölpenek, Himiskâr, Kızılkilise karyeleri ahâlisiyle bir müddet muhârebede bulunduktan ve mezkûr kurâ ahâlisinin sebât edememesi hasebiyle ahâlinin her birisi bir tarafa kaçmış ve emvâl ve eşyaları Rus ve Ermeniler tarafından kâmilan gasb ve talan edilmiştir. İsmi geçen köylerde Rum [Rus] ve Ermenilerin müştereken şehîd ettikleri İslâmların mikdârı yüz elliye tecâvüz etmektedir. Bu cinâyetler 1335 senesinin Haziran ve Temmuz ayları zarfında bi'z-zât Mazmanof'un emr ve kararıyla icrâ edilmiştir. Bundan başka Ermeniler Lalavargens, Çullu, Harabe, Altınbulak ve Karatavuk karyelerini de ahâlisinin kâffesini ölüm tehdîdiyle hicrete mecbûr ederek mezkûr dört köy sekencesinin tekml mâl ve eşyalarını talan ve hânelerinin de yüz yirmisini de başdan başa ihrâk etmişlerdir. Mezkûr dört köy ahâlisinden Ermeniler 2.000'i mütecâviz 917 mâl ile 4.000'i mütecâviz mevâşi talan etmişlerdir. Altınbulak Karyesinden Ermeniler dört Müslüman şehîd ettikleri gibi Karatavuk ve Lalavargens karyelerinden 40'ı mütecâviz Müslümanı boğmak sûretiyle i'dâm etmişlerdir. Yarın ve tevâlî eden günler zarfında bu bâbdaki tahkîkâtın pey-der-pey arz edileceği marûzdur efendim" (Başbakanlık Devlet Arşivler

Ermeni mezalimlerinin ardından bölgedeki XV. Kolordu Komutanlığının ismi Doğu Cephesi Kumandanlığı'na çevrildi. Milli Mücadele Dönemi'nde ortak düşmana karşı birlikte hareket eden Türkiye ve Rusya, Ermeniler konusunda farklı düşünüyordu. Rusya, Ermenistan'a Anadolu'dan çok fazla toprak verilmesini isterken Türkiye ise Misak-ı Milli ile belirlenen coğrafyadan bir karış toprak vermek istemiyordu (Avcı,2008). Bu esnada Moskova Anlaşması'nın görüşmeleri başladı. Büyük Millet Meclisi, Rusya ile ilişkilerin bozulmasını istemiyordu. Bu durum Ermeniler üzerine askeri harekette bulunmak isteyen Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'e meclis tarafından red cevabı verilmesine sebep oldu. Fakat akabinde Moskova'da temas halinde olan Türk heyetinin, Sovyetlerin olaya karışmayacağı garantisini alması üzerine Türk askeri harekâtı için Rus engeli ortadan kalktı.

Kars ve çevresinde şiddetlenen Ermeni saldırılarının dayanılmaz bir hal almasıyla meclisten askeri hareket için 20 Eylül'de savaş kararı çıktı. Savaşı başlatmakla suçlanmak istemeyen Türkiye ilk saldırıyı Ermenilerden bekledi. Akabinde 24 Eylülde büyük bir Ermeni saldırısı başladı. Bu saldırıya Türk ordusunun cevabı 28 Eylül'de karşı saldırı şeklinde oldu. Doğu Cephesi Komutanı Karabekir, 28 Eylül'de başlattığı harekette aynı gün Sarıkamış'ı aldı, 30 Ekim'de Kars ele geçirildi. Kars Kalesinin düşmesi Ermeni yenilgisinin işaretiydi.

Savaş devam ederken Ermeniler Rusya ile siyasi girişimlerde bulundular. Ermeniler, Moskova'dan aracılık yapmalarını ve Türk saldırılarının durdurulmasını istedi. Ermenilerin bu teklifleri reddedilince yalnız kaldılar. Rusya'nın yardım etmemesi üzerine Türk ordusu Gümrü üzerine yürüdü. 6 Kasım'da Ermenilerin mütareke isteklerine olumlu cevap veren TBMM ile Ermeniler arasında 7 Kasım'da mütareke yapıldı. 8 Kasım'da TBMM'nin şartları Ermenilere iletildi. Şartların kabulüyle 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapıldı (Soysal, 2000; Mazıcı,1987).

Gümrü Antlaşması, XVIII. madde gereğince bir ay içerisinde onaylanması gerekirken ertesi günü Sovyetler Birliği'nin desteği ile Ermenistan'da yönetimi Bolşeviklerin alması ile yürürlüğe girmede. Gümrü Antlaşması yürürlüğü girmemesine rağmen tarihsel değeri yüksektir. Gümrü

Genel Müdürlüğü, (2001). *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara).

Antlaşması yerini Moskova ve Kars Antlaşmaları'na bıraktı (Soysal, 2000; Karabekir, 2000; Mazıcı,1987).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Rusya ile ilişkiler giderek arttı. Rusya, devletin zayıflığını da fırsat bilerek ülkenin doğusundaki irtibatını arttırdı. Rus çarı I. Petro'nun vasiyetnamesinde de açıkça görüldüğü gibi Doğu bölgesindeki Ermenileri kullanarak bölgede hâkimiyet kurma çabası aşikârdır. Fakat Rusya en doğru tanımıyla Ermenisiz bir Ermenistan isterken zaman zaman Ermeniler ile ilgili gerçek düşüncelerini de ortaya koydular. Nitekim Berlin Kongresi öncesinde Ermenileri bağımsızlıkları konusunda ümitlendiren Rusya, kongre esnasında İngiltere'nin kedisini sıkıştırmasıyla Ermeni konusunu ikinci plana attı. Berlin Kongresi'nden sonra Ermeni Heyeti, Rus çarından ıslahat için aracılık yapmayı isteyince Rus çarı, "Sizin işleriniz beni alakadar etmez" dedi. Bu konuşma Rusya'nın Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Kars ve çevresinde bulunan, Rusya'ya gidip askeri eğitim alan çok sayıda Ermeni bulunmaktaydı. Kars Anadolu'nun doğudaki kapısı olduğu için geçiş noktası özelliği göstermektedir. Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya geçişler Kars üzerinden yapılmaktaydı. Bu yüzden Kars, coğrafya itibarıyla Rus kışkırtmaları sonucunda Ermenilerin hareketlenmeye en müsait olduğu şehirdir. Bu durum I. Dünya Savaşı'nda bütün olumsuzluklarıyla kendini gösterdi. Ruslar, Kafkas Cephesi'nde Ermenileri özellikle iki türlü kulandı. Birincisi ön saflarda Rus birlikleri ilerlemeden halk üzerinde korku yaratmak, ikincisi cephe gerisinde Türk halkı üzerinde baskı kurmak. Ermeniler, Rusların desteği ile bölge halkının büyük bir kısmının yok olmasına sebep oldular. 1917 Bolşevik ihtilaliyle Rus birlikleri bölgeden çekilirken yerlerine Ermenileri bıraktılar. Yine bu süreçte Ermeniler, halkı her türlü işkenceye tabi tutular. İhtilalin ardından Türk ileri harekâtı gerçekleşse bile Mondros Mütarekesi ile bölge yeniden Ermenilerin at koşturduğu bir alan halini aldı.

Mondros Mütarekesi'nin ardından Ermenilerin hamiliği rolünü üstlenen devletlerden biri de İngiltere oldu. Bu dönemde Ruslarla birlikte özellikle İngiltere'nin desteğini alan Ermeniler zulümlerini devam ettirdiler. Bu zulümler Kâzım Karabekir'in II. Doğu Harekâtı'na kadar sürdü. Harekât

sonrasında Ermeniler ile TBMM arasında Gümrü Antlaşması yapıldı. Fakat bu antlaşma yürürlüğe girmedi. Çünkü Sovyet Rusya'nın Kızıl ordusu antlaşma günü Ermeni Meclisini basarak, Çarlık Rusya'nın kabul ettiği bir antlaşmayı kabul etmek istemedi. Ermeni Meclisinde bile Rusya'nın izni olmadan bir anlaşma kabul görmedi. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya gibi Ermenilere istedikleri gibi yön verme yolunu seçti.

Sonuç itibarıyla Rusya tarih boyunca Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdi. Rusya, Ermenileri çıkarlarını gerektiğinde yok sayarken, çıkarları doğrultusunda da bölgede güç olmaları için var saydı.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

1-BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

MKT. MHM.00638.00015.004.001.
MKT. MHM.00638.00015.001.001.
MKT. MHM.0068.00015.002.001.
MKT. MHM.00624.00038.002.001.

HR. SYS.02877.00001. 109.

B-Telif Eserler

1- Kitaplar

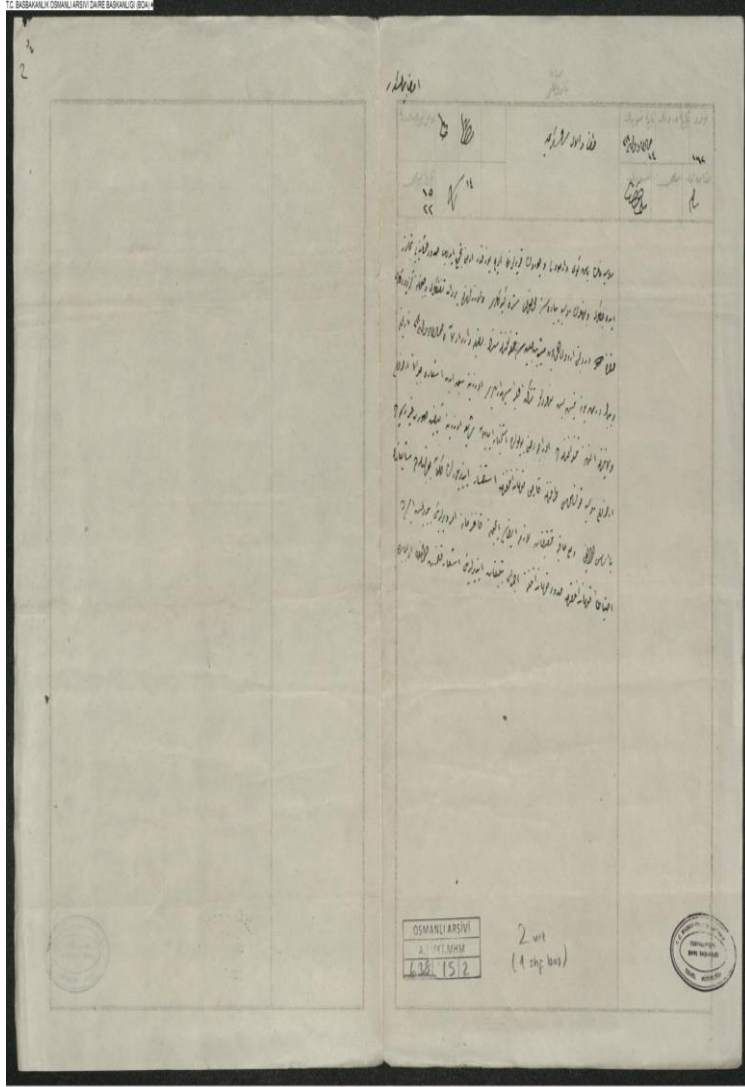
- Akgül,S.(1995). *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi , Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Aydoğan, E. (2005). *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(1995). *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu da Ermeni Mezalimi 1906-1918*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü.(2001). *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(2006). *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı Rus İlişkileri (1907-1921)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(2006). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri III (1899-1906)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Dayı, E. (1997). *Elviye-i Selase (Kars Ardahan Batum) de Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum.
- Demirel, M. (1996). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)* , Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Erdoğan, F.(1998). *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1998.
- Gürün, K.(2005). *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Halaçoğlu, Y.(2014). "Ermeni Tehciri ve Gerçekler", *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Hasanaliyev, N.(1994). *Rusya'nın Van ve Erzurum'daki Başkonsolosu Mayevski'nin Hatıraları*, Çev:Enver Uzun, Bakü.
- Hatipoğlu, S.(1994). Bağdat Demiryolu ve Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara.

- Çiçek, Salim Koca), C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014.
- Karabekir, K.(2000). *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Kırzioğlu, F.(1943). *Kars*, Yeni Sabah Matbaası, İstanbul.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara.
- Küçüksoy, H.(2007). *Tarihi Belgeler ve Uluslararası Hukuk Kuralları Işığında Ermeni Sorunu*, Anıl Matbaa, Ankara.
- Öke, M. K. (1991). *Ermeni Sorunu*, TTK, Ankara.
- Mangaltepe, İ.(2014).“Avrupalı seyahatçilerin ve bazı batılı devletlerin Osmanlı Coğrafyası’ndaki Ermenilere yönelik destek faaliyetleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Ed.Mehmet Metin Hülagü ve Diğerleri, TTK, Ankara.
- Mazıcı, N. (1987).*Belgelerle Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni 1878-1918*, Gümüş Basımevi, İstanbul.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK, Ankara.
- Timur, T. (2001). *Türkler ve Ermeniler*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul.
- Uras, E.(1950). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Yeni Matbaa, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H.(1995).*Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK, Ankara.
- Yüceer, N. (2002).*Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

2-Makaleler

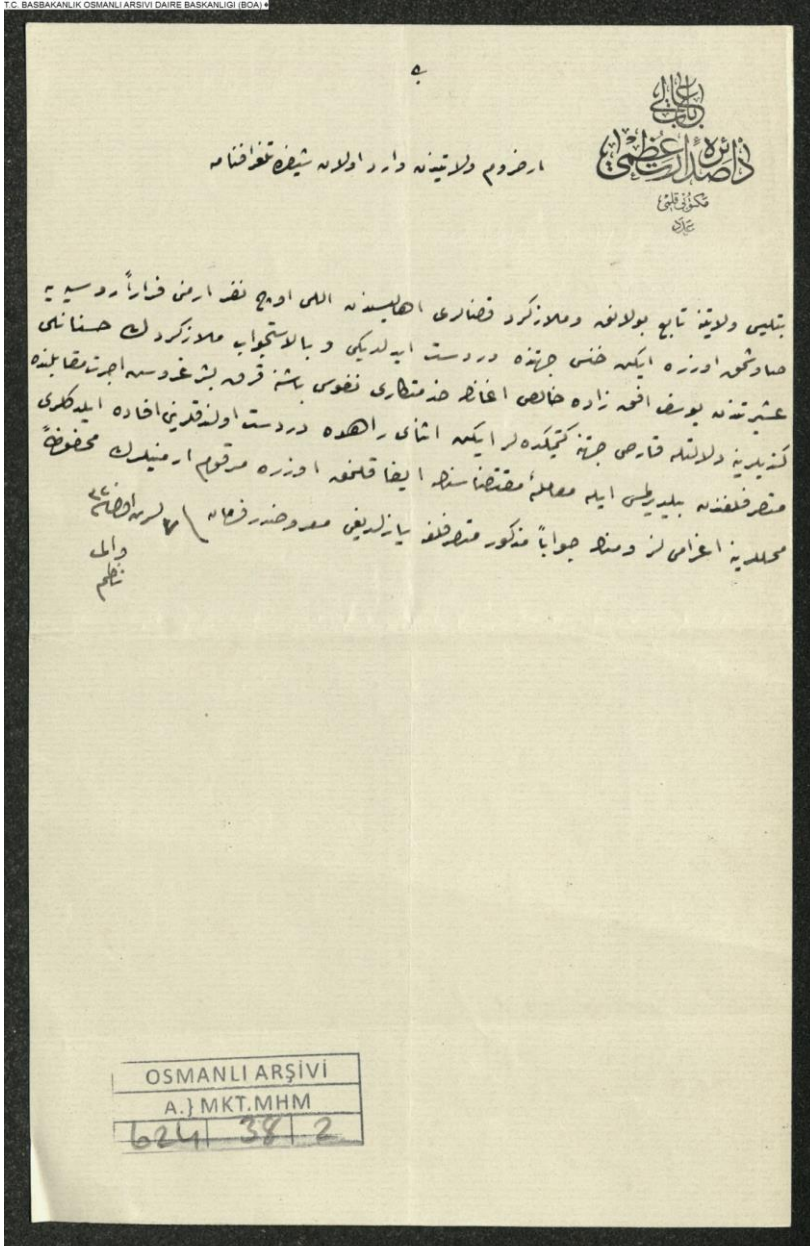
- Avcı, C. (2008). “Türk Ermeni İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.16, s.65-76
- Demirel. M. (2006). “Sarıkamış’ta Ermeni Olayları”, *TAED*, C.12, Sayı: 31, ss.105-118.
- Dayı, E. (2004). “Elviye-i Selase (Kars Ardahan Batum) da Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.23, Erzurum, 2004, ss.245-261.
- Güler,A.(1995).“Ermenilerle İlgili 1916 ve 1918 Yıllarında Yapılan Hukuki Düzenlemeler”,*OTAM*, S.6, ss.92-137.
- Kantarıcı,Ş. (2005). “Kars’ta Türklere Yönelik Mezar Kazıları:Kalo/Derecik Köyü Mezar Kazısı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Tarihi Dergisi*,S.18, ss. 221-231.
- Kılıç, D.(2001). “Rusya’nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*,S.2, ss.49-65.
- Mustafayev, B. (2013). “Cihan Hakimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro’nun Vasiyetnamesi ve Ermeni Devleti’nin Kurulmasında Etkisi”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4,Sayı: 11, Haziran, ss.17-27.
- Ortaylı, İ. (1978). “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara.
- Perinçek, M. (2012). “I. Dünya Savaşında Türkiye Ermenilerinin Rus ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler”, *Doğu Karadeniz Dergisi*, S.10, ss.9-50.
- Sarınay, Y. (2008). “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 1, Sayı:2, ss. 1-37.
- Süer, A. (1990). “1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusyası’nın Rolü”, *DTCF Dergisi*, S.10, ss.459-466.

Ekler

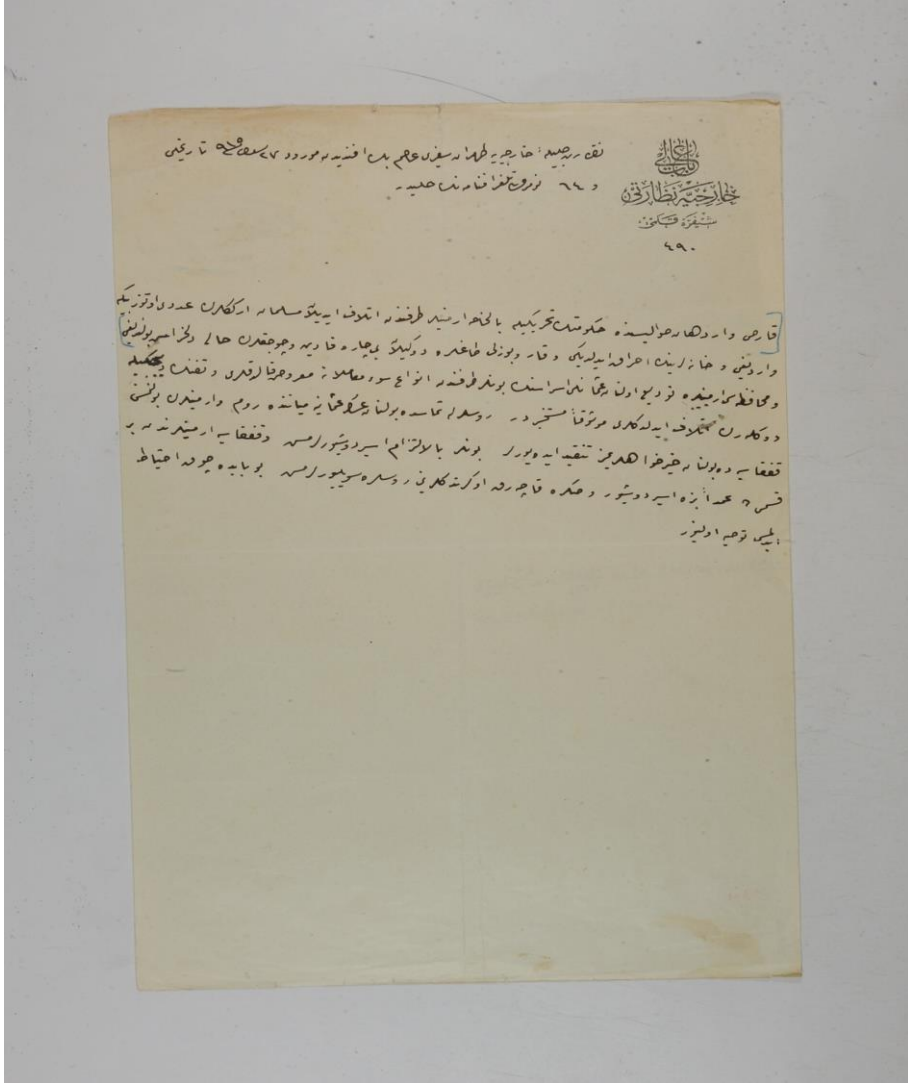
Belge 1: Ermenilerin elinde Rus yapımı Berdan tüfeklerinin olduğunu gösteren belge

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A.}MKT.MHM.00624.00038.002

Belge 2: Ermenilerin Rusya'ya geçişte Kars'ı kullandıklarını gösteren belge

Belge 3: Rusların teşvikiyle Ermenilerin Kars ve çevresindeki halka zulmettiğini gösteren belge